

SÓLYOM RÉKA

Károli Gáspár Református Egyetem
BTK, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest
solyomreka@hotmail.com, solyom.reka@kre.hu

NAPJAINK NÉHÁNY *BE* IGEKÖTŐS NEOLOGIZMUSÁNAK SZEMANTIKÁJA

A tanulmány a magyarnyelv-használatban neologizmusnak tekinthető *be* igekötős igék szemantikai jellemzőit elemzi funkcionális-kognitív keretben. Ezen a csoporton belül olyan igéket vizsgál, amelyek felépítésében a *be* igekötő megjelenésének köszönhetően metaforikusság és/vagy metonimikusság figyelhető meg. Az elemzett igék a következők: *becéloz*, *bedrágul*, *beerősít*, *beesik* (a nézettség), *begótul*, *beketyeg*, *betámad*, *bevállal*, *bevéd*. Az elemzések célja, hogy az elmúlt években felvett kérdőíves felmérések vonatkozó adatközlői válaszait is felhasználva bemutassák az elemzett szavak szemantikai felépítésében megjelenő fogalmi metaforák és metonímiák típusait, illetve a *be* igekötő lehetséges funkcióit.

Kulcsszavak: neologizmus, *be* igekötő, metafora, metonímia, aspektus, akcióminőség

BEVEZETÉS

Jelen tanulmány a napjaink magyarnyelv-használatában meglehetősen gyakran megjelenő *be igekötős igék szemantikai jellemzőit* elemzi funkcionális-kognitív keretben. E nagy csoporton belül elsősorban és kifejezetten azokra az igékre koncentrálok, amelyek felépítésében az általában újonnan, az utóbbi években megjelenő *be* igekötő jelenlétének köszönhetően – a különféle jellemző aspektus- és akcióminőség-beli jellemzők mellett – metaforikusság és/vagy metonimikusság figyelhető meg. Az elemzett igék a következők: *becéloz*, *bedrágul*, *beerősít*, *beesik* (a nézettség), *begótul*, *beketyeg*, *betámad*, *bevállal*, *bevéd*. Az elemzések célja, hogy az elmúlt években, valamint a közelmúltban felvett kérdőíves felmérések vonatkozó adatközlői válaszainak segítségével bemutassák az elemzett szavak szemantikai felépítésében megjelenő *fogalmi metaforák és metonímiák* típusait LAKOFF–JOHNSON 1980, KÖVECSES 2005, 2015,

illetve KÖVECSESE–BENCZES 2010 alapján, valamint a *be igekötő lehetséges funkcióit a nyelvhasználatban*, különös tekintettel arra a kontextusra, amelyben a kérdőíveket kitöltők olvashatták őket.

A tanulmányban vizsgált igékről elmondható, hogy a szótó mindegyikük esetében lexikalizálódott a nyelvben *igekötő nélküli és/vagy más igekötővel megjelenő formában*: ezért is lehet érdemes néhány újabban megjelent példa elemzése. Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy jelen elemzések néhány példát mutatnak be, nem céljuk teljes lista adása, hanem a neologizmusként megjelenő *be igekötős* igék szemantikai jellemzőit kívánják elemezni a kiválasztott esetekben.

Az elemzendő példák egyfelől új jelenségekként, neologizmusokként tűntek fel az elmúlt évek írott, beszélt és „írott-beszélt” (BÓDI 1998: 186) magyarnyelvhasználatában, másfelől elmondható róluk, hogy párhuzamosan él a nyelvben az igekötő nélküli, illetve más igekötővel ellátott, gyakran rokon értelmű párjuk (például *elvállal* – *bevállal*). Fontos azonban megállapítani, hogy a neologizmusnak nyilvánítás, magának a „neológ” jelentésnek a mibenléte is igen erősen nyelvhasználó- (közlő- és befogadó-) függő. Az elemzendő igék esetében előfordul, hogy egyazon nyelvhasználó mindkét – a „régibbi” és az „újabb” – változatát is használja a szónak, kommunikációs helyzetből (beszédpartnertől, stílustól stb.) függően (vö. BENCZES 2014). A *neologizmusok esetében* tehát „(...) egy adott közlő és/vagy egy adott befogadó adott szituációban előzetes (vagy ilyen hiányában előzetesként értelmezett) tapasztalataihoz, ismereteihez és az ezekből fakadó elvárásaihoz viszonyítva újszerű jelentést és/vagy újszerű stílust tulajdonít” (SÓLYOM 2014a: 19) a kommunikációs szituációban megjelenő nyelvi jelenségnek; ez a jelentés- és stílustulajdonítás azonban nemcsak időben változhat (például ahogyan az adott neologizmus elterjed a nyelvhasználatban), hanem akár ugyanazon nyelvhasználó esetében is változhat az idő múlásával, tehát „E jelentés- és stílustulajdonítás dinamikus, a fenti változók függvényében skalárisan módosulhat egyazon nyelvhasználó esetében is” (SÓLYOM 2014a: 19).

A BE IGEKÖTŐRŐL

A *be* ősi magyar igekötőink közé tartozik. „A *be igekötő* a *ki* ellentétes jelentésű párja. A két igekötő funkciói sokszor hasonlóan fejlődtek, egymásnak mintegy tükörképei. A *be* használata azonban korlátozottabb, előfordulása ritkább, funkciói kisebb számúak, mint az eddig tárgyalt igekötőké. Eredeti jelentésétől kevésbé távolodott el, perfekatív szerepe aránylag fiatal” (J. SOLTÉSZ 1959: 107).

A szakirodalom a *be igekötő*nek számos jelentését és funkcióját felsorolja: J. Soltésznál 1. zárt tér belsejébe való irányulás (*bemegy*), 2. „belsősgébe kerülés”

(*becsuk*), 3. bizonyos térnek vagy felületnek a cselekvéssel, illetve a cselekvés eredményével való megtöltése (*bemázol*), 4. perfektív funkció (*besötétedik*, mely eredetileg úgy is értelmezhető: 'sötétséggel megtelik'), 5. az ún. törvénykezési igék (*bevádol*), 6. evéssel-ivással kapcsolatos igék, ahol az ember „belsejébe” jut valami (*berreggelizik*), 7. „néhány olyan belső jelentésfejlődés útján létrejött ige, mely a *be* igekötővel mást jelent, mint igekötő nélkül (*beéri vmivel*)” (J. SOLTÉSZ 1959: 116–121). A *Strukturális magyar nyelvtan* az alábbi jelentéseket különíti el: 1. irányjelentés, 2. teljesség, totalitás, 3. telítettség, szaturativitás (KIEFER 2000: 484–493). A *Magyar grammatika* is megemlíti a *be* igekötőről, hogy „elsősorban lexikai-szemantikai szerepű nyelvelem, az igék jelentésének módosítására, megváltoztatására szolgál” (BALOGH 2000: 264), hasonlóan az *Új magyar nyelvtanhoz* (É. KISS – KIEFER – SIPTÁR 1998: 33–48). A fent említett szakirodalmi áttekintések tehát az igekötőnek a határozószói, jelentésmódosító, befejezett aspektust jelölő és akcióminőség-meghatározó szerepét emelik ki (TOLCSVAI NAGY 2005: 29). Fontos azonban megemlíteni, hogy még az ősi igekötők esetében sem zárult le teljesen a szemantikai átértékelődés folyamata (PÁTROVICS 2002: 481–482). Az úgynevezett formálódó akcióminőség (LADÁNYI 2007: 263) ugyanazon újszerű szóhasználat esetében is különböző jelentésekhez vezethet (vö. pl. SÓLYOM 2014a: 99–109, 2014b).

Ladányi Mária a *be* igekötős neologizmusokat vizsgálva egyrészt rámutat arra, hogy ebben a csoportban megjelennek 1) a nyelvi rendszer szabályait követő neologizmusok, úgymint:

- a) 'befelé' irányt jelölő szavak (pl. *valaki beálcázza magát valahová; betolong valahová*);
- b) teljesség (totális akcióminőség) értelemben megjelenő szavak (pl. *bealgásodik; becsillámoz valamit*);
- c) telítettség (szaturatív akcióminőség) értelemben megjelenő *be* igekötős igék (pl. *bekóházik, beszteroidozik*) (LADÁNYI 2004: 6).

A *be* igekötőnek Ladányi Mária megadja továbbá a következő új használatait és jelentéseit (LADÁNYI 2007: 266–271):

- 1) 'valamilyen intenzív/felfokozott lelki vagy tudati állapotba való kerülés és az abban való elmerülés' (szubmerzív akcióminőség), pl. *beidegesedik, beszerelmesedik, bekómázik* stb.,
- 2) használata más igekötők „helyett” vagy szokásosan igekötőtlen helyen pl. *bedereng, belassul, bedurvul, belazul, betámad, beaggódik* stb. Az új *be* igekötős alakulatok egy részében eredetileg más igekötők szerepel-

tek (ilyen módon megjelenhet a *be* igekötő a *fel*, a *le*, az *el*, a *ki* és a *meg* igekötő „helyén”, azonban az általuk képviselt viszonyok különbsége neutralizálódott, vagy egy általánosabb szemlélet alapján, vagy azért, mert egy másik, a *be* jelentésében szerepet játszó mozzanat emelkedett ki az alakulatban (LADÁNYI 2007: 272). Az eredményesség/befejezettség jelentésmozzanathoz hozzájárul még az ’eltúlzottság’, ’teljesség’ mozzanata is, hasonlóan a Ladányi által említett további példákhoz (*befertöz*, *bealáz*, *befenyít*, *betámad*, *bevéd*, *behirdet*, *berémül*, *befeszít*, *bekövesedik*, *bekeményedik*, *bedermed*, *berothad*, LADÁNYI 2007: 275).

A fentieket olvasva felmerülhet, hogy „(...) ezek az alakok: a rendszer szabályainak megfelelő potenciális alakok realizálódásából, pusztán szabályszegésből vagy esetleg a rendszer szabályainak átrendeződéséből” (LADÁNYI 2007: 260) jönnek-e létre. Valószínű, hogy *nem a pusztán véletlen vagy a szabályszegés motiválja ezeket az alakulatoknak a létrejöttét*, sokkal inkább valamilyen olyan szemantikai-stilisztikai „plusz”-t érezhetnek a nyelvhasználók ezekben az alakulatokban, amely arra sarkallja őket, hogy bizonyos kommunikációs helyzetekben a *be* igekötős változatot válasszák a „hagyományos” alakulat helyett. Ilyen módon elmondható, hogy „A *be* igekötő új, általánosító szemléletre épülő használata új típusú versengést indíthat el az igekötőrendszeren belül, ill. az igekötők használatában is” (LADÁNYI 2007: 279).

A következőkben *kilenc be igekötős neologizmus szemantikai elemzése* olvasható. Az elemzendő igék kiválasztásakor az elsődleges szempont az volt, hogy bennük metaforikus és/vagy metonimikus jelentésviszonyok figyelhetők meg. A részletes vizsgálat során azonban kimutatható, hogy ezt a jelleget nem (csak) kizárólag az új igekötő megjelenése okozza, hanem néhány esetben maga a szótó is metaforikus vagy metonimikus. Az, hogy ezekben az esetekben a *be* igekötő megjelenése milyen többletet tesz hozzá a szó jelentéséhez, különösen tanulságos lehet vonatkozó adatközlői válaszokat is figyelembe véve. A nyelvhasználói értelmezések idézésére két esetben (*becéloz*, *betámad*) 2010-ben, egy esetben (*beállal*) 2014-ből, hat esetben (*bevéd*; *bedrágul*, *beerősít*, *beesik*; *begótul*, *bekegyeg*) pedig 2016-ból származó kérdőíves felmérések segítségével kerül sor.

A bemutatandó igék szemantikai szempontból három nagy csoportba sorolhatók:

- 1) az – általában a *meg* igekötő helyén megjelenő – *be* igekötő metaforikus többletet ad a szó jelentéséhez, vagy felerősíti a már meglévő metaforikus utalást;
- 2) a – másik igekötő helyén vagy szokásos módon igekötő nélküli igén megjelenő – *be* igekötő felidézti egyrészt a SKÁLA IKM-hez (idealizált kog-

nitív modellhez, vö. KÖVECSESE–BENCZES 2010: 67) kapcsolható *metonimikus jelentésviszonyt, és bizonyos esetekben még metaforikusság is megfigyelhető*: az orientációs fogalmi metafora típusába tartozó jelleg jelenik meg (feltehetően összhangban és logikai kapcsolatban az említett SKÁLA-metonímiával);

- 3) *maga a szótó is metaforikus/metonimikus*, ehhez kapcsolódva a *be* igekötő az intenzitást, a perfektivitást, a cselekvés kezdetét a (inchoatív akció-minőség) és/vagy a szubmerzivitást (belemerülést) hangsúlyozza még.

Az alábbiakban a fenti csoportokon belül három-három *be* igekötős neologizmus részletesebb bemutatása következik.

BE IGEKÖTŐ ÉS METAFORIKUSSÁG

Erre a kategóriára példa a *becéloz*, *betámad* és a *bevéd* ige. Mindhárom neologizmus esetében elmondható, hogy esetükben a szótó létezik igekötő nélkül is (*céloz*, *támad*, *véd*), illetve a *meg* igekötővel is gyakran használatos (*megcéloz*, *megtámad*, *megvéd*). Mint fentebb már említettük, felmerülhet a kérdés, hogy *miért történik „csere” bizonyos esetekben*, miért érzik másnak (többnek?) a nyelvhasználók a *be* igekötős változat használatát egy-egy kommunikációs helyzetben a „szokásos” (igekötő nélküli vagy *meg* igekötős) használatnál? Másik kérdésként merül fel, hogy milyen *szemantikai, stilisztikai következménye van annak, ha a be igekötős alakulatot használják?* Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásában segítséget nyújthat egyfelől a részletes szemantikai elemzés, másfelől a vonatkozó adatközlői válaszok tanulmányozása.

A *becéloz* és a *betámad* több jelentésben is előfordulhat, köszönhetően annak, hogy a *céloz* és a *támad* szótó is metaforizálódhat – ebből a szempontból ezeknek a neologizmusoknak a szótóvei a 3. csoportban olvasható szavakkal hozhatók rokonságba. Az elemzésükre mégis itt kerül sor, mivel a *be* igekötő olyan metaforikus jelentéstöbbletet ad a szavaknak, amelyek következtében megjelenik az ÁLLAPOT TARTÁLY (KÖVECSESE–BENCZES 2010: 134; SZILI 2005: 153), pontosabban a TEST/LÉLEK TARTÁLY fogalmi metafora. A *becéloz*, *betámad* és a *bevéd* igékkel kapcsolatban ugyanakkor az is elmondható, hogy a *be* igekötő orientációs metaforaként (LAKOFF–JOHNSON 1980: 14–20) a befelé irányultságot hangsúlyozza, összekapcsolódva a fent említett TARTÁLY-metaforával.

A *becéloz* első jelentésében konkrét, fizikai tárgyra való irányulást fejez ki, erre utal a 2010. évi felmérésben szereplő idézet következő részlete (SÓLYOM 2014a: 106, kiemelés tőlem):

- (1) (...) egy gyerekforma kijön az út szélére[,] és bal kézzel *becéloz*[,] és a jobb keze hátul...¹

Ebben a jelentésben a *becéloz* igével leírt cselekvés a megcélzott személy testi épségét veszélyezteti, ám ez az ige nemcsak ilyen jelentésben jelenhet meg. Erre a második, metaforizálódott jelentésre példa a 2010-es kérdőív másik példája, ahol 'rosszindulatú megjegyzést tesz' jelentésben jelenik meg a szó (SÓLYOM 2014a: 108–109, kiemelés tőlem):

- (2) (...) Szerintem enyhe célzás akart lenni[,] hova kíván[,] (...), de ha legközelebb *becéloz*[,] vágj vissza (...)²

Az (1)-es és a (2)-es idézetekben kiemelt konkrét, illetve átvitt értelmű *becéloz* igék esetében olyan mentális terek (vö. FAUCONNIER–TURNER 2002) nyílnak meg, amelyekben a valaki testi épsége, illetve valakinek a véleménye ellen irányulás manifesztálódik.

Felmerül a kérdés, hogy miben ad többletet a neologizmusban feltűnő *be* igekötő a *céloz/megcéloz* alakulatokhoz képest. Ennek az igekötőnek a megjelenése a térbeli/átvitt értelemben a lelki befelé irányultságot hangsúlyozza: úgy jelenik meg a (testi vagy lelki értelemben megtámadott) ember teste/lelke, mint egy TARTÁLY, amelynek épségét veszélyezteti a rosszindulatú támadás. A *be* igekötőt ezt a támadó jelleget hangsúlyozza tehát; mindez pedig kiegészül azzal, hogy a cselekvés perfektivitását, teljességét és pontosságát is kiemeli.

A *becéloz*hoz hasonló módon funkcionál az igekötő a *betámad* esetében is. Ennek a szónak is két, szó szerinti és metaforikus jelentése figyelhető meg az alábbi idézetekben (SÓLYOM 2014a: 100–104). Az első, konkrét jelentésben testi támadásról van szó, mint például az alábbi mondatban, ahol a macskáját jellemzi így egy fórumozó (SÓLYOM 2014a: 101, kiemelés tőlem):

- (3) Önbizalom az van, hogy így simán *betámad*, pedig az ő nagyságának sokszorosa vagyok, de úgy véli, le tud teríteni (...)³

A (3)-as számú idézetben ismét a TEST TARTÁLY fogalmi metafora megjelenésére látunk példát, hiszen a gazdájára támadó állat az ember testi épségét veszélyezteti a fenti szituációban.

1 <http://criticalmass.hu/blogbejegyzes/20090402/hos-utca-lerobbant-resze-keruld-el-ha-nem-vagy-bevallalos>. Letöltve: 2010. július 5.

2 http://www.gyakorikerdesek.hu/csaladi-kapcsolatok_egyeb-kerdesek_60533-szulesnapomra-tiz-szal-rozsat-kaptam-ajandekba-anyosomtol-en-ugy-tanultam-ann. Letöltve: 2010. július 13.

3 http://itcafe.hu/tema/nagy_macskatopic/hsz_6301-6350.html#msg6302. Letöltve: 2011. márc. 18.

A (4)-es számú példában ugyanez az ige lelki támadás értelemben jelenik meg; a fogalmi metafora céltartománya ebben az esetben tehát a LÉLEK lesz (kiemelés tőlem):

- (4) Sajnos ez olyan dolog[,] amiről írogatni nem nagyon lehet, mert vagy kiröhögnek és legyintenek rá, vagy csak *betámad* érte valaki[,] aki el sem tudja képzelni[,] miről lehet szó!⁴

A *betámad* esetében tehát – a *becéloz*hoz hasonlóan – a szó szerinti (testi célzás, támadás), illetve az átvitt értelmű (lelki célzás, támadás) jelentések egyaránt megjelenhetnek; elmondható ugyanakkor, hogy a *be* igekötő a szó szerinti jelentés (testi célzás, támadás) esetében is felerősítheti a metaforikusságot.

Az előző példákkal „ellentétes” jelentésű *be* igekötős neologizmus a *bevéd*, amelyet az (5)-ös számú példában olvashatunk (kiemelés tőlem):

- (5) A rajongók persze azonnal *bevédték* kedvencüket, mondván, hogy szegény csak fáradt és beteg volt.⁵

A szótó (*véd*) szemantikájából fakadóan a *bevéd* a védekező perspektívájából dolgozza ki azt a fogalmi metaforát, amely a *becéloz* és a *betámad* esetében is megjelenik: amennyiben az előző két neologizmus a TEST/LÉLEK TARTÁLY értelemben vett metaforikus támadást jelenítette meg, akkor a támadás elhárításának folyamata, a minél hatékonyabb védekezés logikus módon ismét csak a *be* igekötő hozzáadásával perfektiválja az ige jelentését, illetve hangsúlyozza a védekezés sikerességét.

Erre a sikerességre utaltak egyébként azok a magyartanár MA-szakos egyetemisták is, akik 2016 tavaszán fogalmazták meg véleményüket a *be* igekötő funkciójával kapcsolatban a *bevéd* szó esetében (a példa a kérdőívben is a fent olvasható mondat volt). Sokuk véleménye szerint a *be* igekötő megjelenése a szóban többletet fejez ki, mert „a védés folyamatát fejezi ki, és azt, hogy ez a folyamat sikeresen lezárult”; „nemcsak simán megvédték, hanem a támadó ellen álltak”; „testvériesség, együvé tartozás többlete” fejeződik ki a *be* igekötős igében (az idézetek az adatközlői válaszokból származó példák).

BE IGEKÖTŐ ÉS METONIMIKUSSÁG

A következőkben három olyan *be* igekötős neologizmus bemutatására kerül sor, amelyek szintén az elmúlt években jelentek meg a nyelvhasználatban, és

4 <http://www.paci.hu/forum/lofiversion/index.php?t597.html>. Letöltve: 2011. március 18.

5 <http://neon.hu/zene/ciki-miley-cyrus-hatalmasat-egett-az-x-faktorban-283958>. Letöltve: 2013. november 18.

amelyek – azon túl, hogy az előző alfejezetben bemutatott példákhoz hasonlóan a *be* igekötő perfektiváló, intenzitást kifejező funkciói, illetve egy esetben metaforikus (orientációs metafora) szerepe megjelenik – a SKÁLA IKM-hez (KÖVECSÉS–BENCZES 2010: 67) kapcsolódó rész–egész konfigurációt jelenítenek meg. A három elemzendő szó a *bedrágul*, a *beerősít* és a *beesik* (a *nézettség*).

A SKÁLA IKM-ről KÖVECSÉS–BENCZES összefoglalása alapján a következőképpen jellemezhető: a rész–egész viszony megjelenítőjeként „egy képzeletbeli skálából és annak végpontjából áll: a skála az egész, a végpont pedig a rész” (KÖVECSÉS–BENCZES 2010: 67). A szerzők példaképpen a „Milyen *sebeséggel* mentél?” (EGÉSZ A RÉSZ HELYETT), illetve a „Milyen *magas* vagy?” (RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT) példákat hozzák, és hangsúlyozzák: ez a típusú idealizált kognitív modell hétköznapijaink szerves részét képezi, és a legtöbbször észre sem vesszük használatát, annyira beágyazott a gondolkodásunkban (KÖVECSÉS–BENCZES 2010: 67).

Az elemzendő három *be* igekötős neologizmust a következő példamondatok tartalmazzák (ezeket a példákat olvashatták a 2016. tavaszi kérdőívet kitöltő adatközlők is, kiemelések tőlem):

(6) Ha sokat várunk, a végén még elfogy vagy *bedrágul* az urán.⁶

(7) *Beerősít* a NATO keleten.⁷

(8) Nyugdíjazzák Bolgár Györgyét, miután *beesett* a *nézettség*.⁸

A fenti mondatokban kiemelt neologizmusokban közös, hogy a megszokottól (igekötő nélküli szóhasználat vagy másik igekötő – *le*, *meg*, *vissza* – használata) eltérően a *be* igekötőt tartalmazzák. A *be* igekötő funkciójával kapcsolatban a három mondatban a 2016. tavaszi kérdőívben a magyartanár MA-szakos hallgatók a következőképpen vélekedtek:

A *bedrágul* és a *beerősít* esetében a legtöbbször az intenzitásra, fokozásra, emelkedésre, nyomatékosításra utaltak; néhányan megemlítették még a cselekvés kezdetének megjelölését (inchoatív akciómínőség, vö. KIEFER 2000: 292–294, KIEFER–LADÁNYI 2000: 477–479, LADÁNYI 2004: 3).

A *beesik a nézettség* esetében a legtöbb adatközlő szintén a nagymértékű „negatív irányú” fokozást hangsúlyozta: a legtöbbször az intenzitásra és a lefelé

6 https://groups.google.com/forum/m/#!msg/humanokologia/g1L7AX_ZXd4/5SW8Olbz2T4J
Letöltve: 2015. november 30.

7 http://index.hu/kulfold/2014/04/18/beerosit_a_nato_keleten/. Letöltve: 2014. április 18.

8 https://www.facebook.com/Indexhu/posts/791088634257777?reply_comment_id=791444880888819&total_comments=1. Letöltve: 2014. június 5.

irányultságra is utaltak; utóbbival összefüggésben néhányan asszociáltak a *be* igekötő térbeliségre irányulására, de mint az egyik ilyen véleményt író adatközlő megjegyezte: „Mintha a »beesett a gödörbe« értelme lenne, és erre utalna”; egy másik adatközlő pedig a *beesett az arca* kifejezés negatív jelentésére utalt. Vagyis a *be* igekötő megjelenése a *beesik a nézettség* kifejezés esetében nem azt a TARTÁLY-metaphorát hívta elsődlegesen elő, amelynek értelmében valamilyen zárt térbe való bekerülés idéződik fel a befogadóknak, hanem a *be*→*le* irányt, amelynek értelmében a nézettség ’belezuhan, lezuhan’ egy képzeletbeli skálán egy képzeletbeli „gödör”-be.

A *bedrágul*, *beerősít* és a *beesik (a nézettség)* esetében tehát elmondható, hogy a *be* igekötő megjelenése az intenzitás- és/vagy irányjelölő funkciónak köszönhetően egy olyan metonimikus SKÁLA IKM-et idézhet fel a befogadás folyamatában, amelynek értelmében az intenzitás növekedése (*bedrágul*, *beerősít*) vagy csökkenése (*beesik a nézettség*) érezhető; ehhez járulhat még hozzá bizonyos esetekben a cselekvés megkezdődésére utaló akcióminőség is.

Metaforikus vagy metonimikus szótó összekapcsolódása a *be* igekötővel

Az alábbiakban három olyan *be* igekötős ige (*begótul*, *beketyeg*, *bevállal*) szemantikai elemzése következik, amelyekben az igekötő olyan szótövekhez kapcsolódik, amelyekben metonimikus vagy metaforikus jelentésviszony figyelhető meg. Kérdés, hogy ezekhez a szótövekhez kapcsolódva a *be* igekötő milyen funkciókkal egészíti ki a szavak jelentését.

A *begótul* (’goth stílust vesz fel például öltözködésében, hajviseletében, viselkedésében’) megjelenését a (10)-es példamondat illusztrálja (kiemelés tőlem):

(10) Totál *begótult* Rihanna.⁹

Az idézett mondatban a kiemelt ige (*begótult*) szótöve a magyaros formában írt *gót* melléknév (az angol *goth* stílus nevéből). A melléknév→ige szófajváltással létrejött, *-l* képzős *gótul* a tulajdonságból (goth stílusú kinézet, viselkedés) vonatkoztat el metonimikusan a cselekvésre, a *gótulásra*; ilyen módon a CSELEKVÉS IKM-ek, idealizált kognitív modellek (KÖVECSÉS–BENCZES 2010: 70–71) körébe tartozik.

A *be* igekötő ehhez a szótóhoz kapcsolódva az állapotváltozást, annak megtörténtét, illetve befejezettségét fejezi ki – írta a legtöbb adatközlő a 2016 tavaszán kitöltött kérdőívben a (10)-es példamondattal kapcsolatban. Utaltak még az átlényegülésre, belső folyamatra is, és analógiaként említették néhányan a

9 <http://neon.hu/beauty/total-begotult-rihanna-283036>. Letöltve: 2013. október 16.

bedurvul, begurul, besárgul, illetve az angol *turn into* szavakat is mint a *begótul* lehetséges előzményeit.

A fentiekből következik, hogy a *be* igekötő a (10)-es példamondat esetében egyfelől a perfekтивitást, másfelől a belemerülést (szubmerzivitást) hangsúlyozza, elmélyítve és befejezetté téve a metonimikus *gótul* ige jelentését.

A *beketyeg* ige a (11)-es példamondatban szerepelt a 2016. évi kérdőívben (kiemelés tőlem):

(11) Nagyon nem zavarna, ha nem lidokainnal fújnak be a torkom, de attól sajnos a szívem is nagyon *beketyeg*.¹⁰

Ennek a neologizmusnak a szótövééről elmondható, hogy maga a *ketyeg* ige is metaforikus a szív működésre alkalmazva (vö. a szív mint *ketyegő* gyakori megjelenése a nyelvben). A *ketyegés* az óra járását idézi fel, ennek a forrástartomány-nak a segítségével, az óra járásának és a szív dobogásának ütemessége közötti hasonlóságon alapulva jut el a befogadó a céltartományig, a szív működésig. A szótőben tehát a *szív működés ketyegés* metaforikus nyelvi kifejezés jelenik meg implicit (ok-okozati metonimikus összefüggés során létrejött) módon, amely a *szív óra* fogalmi metaforán alapul.

A metaforikus szótőhöz kapcsolódik a neologizmusban a *be* igekötő. A 2016. évi magyartanár szakos hallgatók vonatkozó válaszai alapján a *be* igekötőnek egyfelől a cselekvés kezdetének megjelölésére (inchoatív akcióminőség, vö. KIEFER 2000: 292–294, KIEFER–LADÁNYI 2000: 477–479, LADÁNYI 2004: 3), másrészt a cselekvés intenzitására, a szív gyorsabb, hevesebb lüktetésére vonatkozik.

Másfelől véleményem szerint a *beketyeg* jelentésében is megjelenik a TEST TARTÁLY fogalmi metafora, hiszen a beszélő (a szív „tulajdonosa”) a saját testéből kiindulva, a saját testébe „zártan” érzékeli (hallja, érzi) szívverésének felgyorsulását az idézett szituációban (vö. a kognitív nyelvészetből ismert *embodiment* fogalmával, vö. pl. LAKOFF–JOHNSON 1980, TOLCSVAI NAGY 2013: 80–83).

Az utolsó elemzendő ige a napjaink magyar nyelv-használatában gyakran feltűnő *bevállal*.

A szótőben (*vállal*) ismét metaforikusságra látunk példát: a `vállára vesz' konkrét jelentésű, testrészt megjelenítő szótőből egy *-l* képzővel keletkezett a *vállal* ige, melynek megjelenése igekötő nélkül vagy más – például az *el* vagy a *fel* – igekötővel gyakori és megszokottnak mondható. A *bevállal* megjelenését a (12)-es mondat példázza (kiemelés tőlem):

10 <http://www.nlcafe.hu/forum/?fid=441&csatid=0&topicid=191452&step=2&page=180&bw=1>.
Letöltve: 2016. április 24.

(12) A macskák kedvéért mindent *bevállal* egy debreceni asszony.¹¹

A 2014. évben kitöltött kérdőív adatközlői közül az általános iskolás diákok 35%-a, a gimnazisták 70,37%-a, az egyetemi hallgatók 31,25%-a, a felnőtt adatközlőknek pedig 37,5%-a utalt arra a szóval kapcsolatos magyarázatában, hogy a *bevállal* használata a (12)-es mondatban merészséget fejez ki a *vállal*hoz vagy az *el-/felvállal*hoz képest. Ahogyan egy középiskolás adatközlő írta: *bevállalni* annyit jelent, mint megtenni valamit, ami „már feszegeti a tűrőképességünket, de valami hatására mégis megteesszük vagy megpróbáljuk”.

A *be* igekötő egyfelől ezt a fajta veszély nem ismerő, az ágens képességeit már-már meghaladó felvállalást, hozzáfogást, a vállalás elkezdését (inchoatív akcióminőség, vö. KIEFER 2000: 292–294, KIEFER–LADÁNYI 2000: 477–479, LADÁNYI 2004: 3) fejezi ki, másfelől pedig megjelenít egyfajta „belevonódás”-t, totalitást, belemerülést a cselekvésbe (szubmerzív akcióminőség). Ilyen módon a *vállal* szótó fent ismertetett metaforikusságán kívül a *be* igekötő újonnan megjelenése még hangsúlyosabbá teszi a vállalás kockázatosságát és/vagy nehéz voltát.

ÖSSZEGZÉS

A tanulmányban kilenc *be* igekötős ige elemzésére került sor: az elemzések célja az volt, hogy – az elmúlt évektől kezdve a jelenig rendelkezésre álló empirikus adatok segítségével – bemutassa a napjainkban gyakran neologizmusként megjelenő *be* igekötős igék egy lehetséges, szemantikai alapon történő csoportosítását.

A *be* igekötő változatos aspektusainak, akcióminőségeinek, valamint az elemzett példáknek a segítségével bemutatathatóvá vált, hogy metaforikus és metonimikus összefüggések (IKM-ek) létrehozására ad lehetőséget a *be* igekötő. Több esetben az új igekötő megjelenése váltotta ki a metaforikusságot és/vagy metonimikusságot, más esetekben pedig a metaforikus vagy metonimikus szótóhoz kapcsolódva adott új akcióminőséget a neologizmus jelentéséhez a *be* igekötő.

Sok, a bemutatott igékhez hasonló *be* igekötős neologizmus figyelhető meg napjaink magyar nyelv-használatában. Jelen tanulmány arra törekedett, hogy néhány releváns példa szemantikájának bemutatásával lehetséges magyarázatot adjon a jelenség széleskörű elterjedésére, a *be* igekötős igék gyakori használatának, valamint az igekötő megjelenésének vagy cseréjének lehetséges okaira.

11 <http://www.dehir.hu/debrecen/a-macskak-kedveert-mindent-bevallal-egy-debreceni-asszony/2014/02/16/>. Letöltve: 2014. február 5.

Irodalom

- BALOGH Judit 2000. Az igekötő. In: *Magyar grammatika*. Szerk. KESZLER Borbála. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 264–267.
- BENCZES Réka 2014. Nyelvi kreativitás és motivációs tényezők a metaforikus és metonimikus összetételekben. In: *Nyelvben a világ: Tanulmányok Ladányi Mária tiszteletére*. Szerk. HAVAS Ferenc, HORVÁTH Katalin, KUGLER Nóra, VLADÁR Zsuzsa. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 31–39.
- BÓDI Zoltán 1998. Internetes kommunikáció – beszédkommunikáció. In: *Beszéd kutatás '98. Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció*. Szerk. GÓSY Mária. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete. 178–188.
- FAUCONNIER, Gilles–TURNER, Mark 2002. *The Way We Think*. New York, Basic Books
- KIEFER Ferenc, szerk. 2000. *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- KIEFER Ferenc–LADÁNYI Mária 2000. A *be* igekötő kapcsolódási mintái. In: *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Szerk. KIEFER Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó 484–493.
- KISS Katalin–KIEFER Ferenc–SIPTÁR Péter 1998. *Új magyar nyelvtan*. Budapest, Osiris Kiadó
- KÖVECSES Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest, Typotex Kiadó
- KÖVECSES Zoltán 2015. *Where Metaphors Come From. Reconsidering Context in Metaphor*. Oxford – New York, Oxford University Press
- KÖVECSES Zoltán–BENCZES Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- LADÁNYI Mária 2004. Rendszer – norma – nyelvhasználat. Igekötős neologizmusok „helyi értéke”. In: *Nyelvleírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilisztika*. Szerk. BÜKY László. Szeged, Szegedi Egyetem. 97–118. http://ladanyi.web.elte.hu/LM_Rendszer_norma.pdf. Letöltve: 2010. október 1. Hivatkozott oldalszámozás az elektronikus dokumentum alapján.
- LADÁNYI Mária 2007. *Produktivitás és analógia a szóképésben: elvek és esetek*. Budapest, Tinta Könyvkiadó
- LAKOFF, George–JOHNSON, Mark 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago and London, The University of Chicago Press
- PÁTROVICS Péter 2002. Néhány gondolat a magyar igekötők eredetéről, valamint aspektus- és akcióminőség-jelölő funkciójuk (ki)alakulásáról. = *Magyar Nyelvőr* 4: 481–489.
- SOLTÉSZ Katalin, J. 1959. Az ősi magyar igekötők (*meg, el, ki, be, fel, le*). Budapest, Akadémiai Kiadó
- SÓLYOM Réka 2014a. *A mai magyar neologizmusok szemantikája. Nyelvtudományi Értekezések* 165. Budapest, Akadémiai Kiadó

- SÓLYOM Réka 2014b. Semantic Features of Hungarian Neologisms With the Prefix *Be*: Analysis of Some Frequently Used Verbs (e.g., *bevállal*). = *AHEA – Hungarian Cultural Studies. E-Journal of the American Hungarian Educators Association*, 7: 358–373. Letöltve: 2015. január 23. <http://ahea.pitt.edu/ojs/index.php/ahea/article/view/148/129>
- SZILI Katalin 2005. A *be* igekötő jelentésváltozásai I. = *Magyar Nyelvőr* 4–6: 151–164.
- TOLCSVAI NAGY Gábor 2005. Kognitív jelentéstani vázlat az igekötős igéről. = *Magyar Nyelv* 1: 27–43.
- TOLCSVAI NAGY Gábor 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest, Osiris Kiadó

Reka ŠOLJOM

SEMANTIKA NEKOLICINE AKTUELNIH NEOLOGIZAMA SA GLAGOLSKIM PREFIKSOM *BE* (U-)

Studija u funkcionalno-kognitivnom okviru analizira semantičke karakteristike glagola sa prefiksom *be* (u-) koji se u mađarskoj jezičkoj upotrebi mogu smatrati neologizmima. Unutar ove grupe se posmatraju glagoli u čijoj se građi zahvaljujući pojavljivanju glagolskog prefiksa *be* (u-) može primetiti metaforičnost i/ili metonimičnost. Analizirani glagoli su sledeći: *becéloz* [naciljati], *bedrágul* [poskupeti], *beerősít* [osnažiti], *beesik* (*a nézettség*) [opasti (gledanost)], *begótul* [pogotiti se ('ponašati se kao Got')], *beketyeg* [prikucati (kao sat, u smislu isteka vremena) – prim. prev.], *betámad* [napasti/prepasti], *bevállal* [prihvatiti se (nečega)], *bevéd* [(od)braniti]. Cilj analize jeste da prikaže tipove kognitivnih metafora i metonimija koje se javljaju u semantičkoj građi analiziranih reči, kao i moguće funkcije glagolskog prefiksa *be* (u-) u njoj, uzimajući pri tom u obzir i odgovore ispitanika koji su proteklih godina učestvovali u istraživanju metodom upitnika. *Ključne reči*: neologizmi, glagolski prefiks *be* (u-), metafora, metonimija, glagolski vid (aspekt), glagolska situacija.

Réka SÓLYOM

THE SEMANTICS OF SOME PRESENT DAY NEOLOGISM WITH THE VERBAL PREFIX *BE*

The study analyses the semantic features of the verbs with 'be' prefix within a functional-cognitive framework that can be regarded as neologism in the Hungarian language use. Within this group examines verbs that in the structure of which metaphoricality and/or metonymy can be noticed due to the appearance of the 'be' verbal prefix. The analysed verbs are the followings: *becéloz*, *bedrágul*, *beerősít*, *beesik* (*a nézettség*), *begótul*, *beketyeg*, *betámad*, *bevállal*, *bevéd*. The aim of the analysis is to present the types of conceptual metaphors and metonymies in the semantics

construction of the analysed words, respectively the possible functions of the verbal prefix '*be*' by making use of the relevant consultant answers of questionnaire surveys made in the past years.

Keywords: neologism, verbal prefix '*be*', metaphor, metonymy, aspect, aspect of a verb.